

KAKO SO SREDI 20. STOLETJA PLESALI V RAZBORJU

ANDREJA KOMPREJ

Zaradi iskanja plesnega izročila domačega okolja je bila v letu 2011 narejena ljubiteljska terenska raziskava v kraju Razbor v občini Slovenj Gradec. V njej so obravnavani plesi in šege, ki so sicer po svojem izvoru starejši, a se jih informatorji spominjajo iz časa po drugi svetovni vojni.

O kraju in ljudeh

Razbor ali kot mu domačini pravimo *Zarazbor*, je sestavljen iz Zgornjega in Spodnjega Razborja. Domačini se imenujemo *Zarazbrčani*, uradno pa smo Razborčani. Leži na enem od dolgih slemen med Slovenjgraško in Šaleško kotlino, na hrbtu, ki predstavlja razvodje med Savo in Dravo (Berzelak in Zajc Berzelak 2005). Najbližja mesta so tako na eni strani slemena Slovenj Gradec in na drugi Šoštanj in Velenje.

Kljub odmaknjenosti je bil kraj že zgodaj naseljen. Omenjajo ga leta 1106 kot Ras ali Rasswar. Največ prebivalcev je imel v 19. stoletju, ko se je začelo intenzivno izkoriščanje gozdov. Leta 1869 je živelo v Zgornjem in Spodnjem Razborju skupaj 710 ljudi (Berzelak in Zajc Berzelak 2005), danes šteje le dobrih 350 prebivalcev.

Glavna značilnost tega sveta so strmine, ki se spuščajo na eni strani v Suhodol in na drugi v Velunjo. Na obe strani je do 400 m višinske razlike. Značilnost kraja so samotne kmetije. Do danes se je ohranilo 40 kmetij, ki so razporejene po obeh straneh slemena. Domačini pravijo, da so na eni strani *nicinarji*, na drugi pa *sončniki*. Ker zahteva večina njiv ročno obdelavo, prevladuje živinoreja, velik del dohodka pa dajejo gozdovi. Kjer kmetijstvo ne daje dovolj dohodka, da bi se od njega dalo živeti, se vsaj en družinski član vozi na delo v sosednje kraje. Zanimivo je, da v teh odmaknjenih krajih mnogi vztrajajo, čeprav se na delo vsak dan vozijo tudi več kot eno uro.

Za kulturno in družabno življenje v Razborju ima velik pomen podružnična osnovna šola, ki jo danes obiskuje le dobrih 20 učencev. Učenci skupaj z učitelji ob praznikih pripravljajo predstave za starše pa tudi za ostale krajanje. Obiskovanje nedeljske maše in osnovne šole je v preteklosti pomenilo edini stik vaščanov. Za nekatere to velja še danes.

Mogoče sta ravno trdo delo in oddaljenost od mest tako povezala ljudi, da se še vedno razveseljujejo ob nekaterih šegah in navadah, ki so ostale žive. Med najznačilnejšimi je *jajčarija*, ohranjajo pa tudi trikraljevsko koledovanje, obhod pustnih mask po domovih, postavljanje mlajev, kresovanje in miklavževanje. Za zavestno ohranjanje šeg in navad skrbi Kulturno društvo Razbor, ki tukaj uradno deluje od leta 1982 (Glasečnik 2009).

Nekaj zanimivosti:

V Razborju so dolgo, nekje do leta 1970, gojili lan in tkali platno. Ob teritvi so se zgodaj zjutraj zbrali terice in terci, ki so naključnemu obiskovalcu brez milosti za obleko natlačili pezdirc.

Na Potočnikovi domačiji v Zgornjem Razborju 3 se je rodil oče Hermana Potočnika - Noordunga (1892–1929), inženirja in pionirja raketne in vesoljske tehnike, avtorja knjige *Problem vožnje po vesolju* (1929) (Berzelak in Zajc Berzelak, 2005).

Na območju Zgornjega Razborja stoji vrh razgledne Uršlje gore (1698 m). Malo pod vrhom stoji cerkev sv. Uršule, ki je najvišje ležeča cerkev v Sloveniji. Zgrajena je bila med letoma 1572 in 1602. Svoj čas je bila to znana romarska pot (*Krajevni leksikon Slovenije*, 1980).

Sogovorniki

Razgovor z ljudmi smo opravili 28. 12. 2010 v Zgornjem Razborju 21 na Prevalnikovi domačiji. Informatorji so bili domačini ali pa so se rodili v Razborju in sedaj živijo v eni izmed sosednjih občin. Informatorki domačinki sta bili Marija Sovinc (p. d. Prevalnikova Minka) ter Marija Mirkac (p. d. Pečolarjeva Minka). Informatorja Marija in Vid Jelen iz Črne na Koroškem sta bila oba rojena v Razborju. Marija Jelen (p. d. Birflarjeva Minka) je bila rojena pri Prevalniku v Zgornjem Razborju 21. Vid Jelen (p. d. Birflarjev Vili, prej Roneči Vili) je bil rojen pri Ronetu v Spodnjem Razborju 45. Zadnji informator Melhior Mazej je bil sicer rojen v Belih Vodah (občina Šoštanj), a je več kot deset let živel na domačiji svoje žene pri Novaku v Zgornjem Razborju 15. Prevalnikova Minka in Pečolarjeva Minka sta bili v svoji mladosti velikokrat družici, Birflarjev Vili pa je bil godec in je igral na harmoniko.

Kako so se ljudje učili plesati?

Po navedbah informatorjev so ljudje v svoji mladosti plesali ob različnih priložnostih: na pustni torek, na *jajčarijah*, ob koncu nekaterih kmečkih opravil (npr. po mlatenju žita, ličkanju koruze ...) in seveda na svatbah. Informatorji so se naučili plesati v svoji rani mladosti od starejših bratov, sester in drugih starejših fantov ali deklet. Leta 1945 je Prevalnikova domačija do tal pogorela. Družina se je začasno preselila k sosedu Razborniku. Tam so se Birflarjeva Minka in njene tri sestre naučile plesati valček in polko od starejše sestrične Razbrske Pavle. Dekleta so se učila plesati na skednju na skrivaj in brez muzike. Za fanta so se med seboj menjavala. Potem so plesala na domačih veselicah (na *jajčarijah*, ob *klepanju metle*, kakor so rekli zabavi po mlatenju žita). Pečolarjeva Minka je bila gostilničarjeva hči, zrasla je v gostilni, kjer se je od drugih lahko naučila plesati. Njen brat Ivan, ki je igral harmoniko, ji je le-to večkrat oprtal na hrbet in tako igral, zraven pa sta plesala. Ko je bila stara okrog šest let, jo je neki gospod (Zg. Kotnik) peljal v gostilni plesat *solo*. To je bil za njo prvi ples, plesala pa sta valček. Ker je bila še majhno dekle, ji je bilo nerodno in je jokala. Tudi Prevalnikova Minka se je plesati učila doma s svojimi sestrami na skrivaj, zraven so pele. Prvega plesa pa se ne spomni. Vili ni veliko plesal, šele kasneje, ko je bil že odrasel fant, saj ga je bolj veselilo igranje harmonike. Igranje harmonike se je učil od svojega brata Andreja in očeta, ki sta bila samouka. Harmoniko še danes včasih zaigra.

Posebnosti plesnih dogodkov

Na pustni torek so se vaščani maskirali in takšni hodili od hiše do hiše, po štiri do pet skupaj, mešano fantje in dekleta. Pri vsaki hiši so dobili kaj za pod zob in pijačo. Večinoma so se fantje oblačili v ženske, dekleta pa v moške. Posebnih mask pravzaprav niso

imeli, na glavo so si dajali laneno predivo, ženske kakšen klobuk, moški ruto, po obrazu so se namazali s sajami. Tudi roke so imeli včasih namazane s sajami in potem so s takimi črnimi rokami prijeli in umazali koga drugega, ki ni bil namazan. Oblačila so obrnili okrog in jih tako oblekli, obuli so kakšne velike škornje. Na ta dan je bila tudi veselica, zbrali so se proti večeru, plesali so lahko do polnoči, ker je bila naslednji dan pepelnica – post. Če so se hoteli še doma najesti mesa, so morali še pred polnočjo z veselice domov. Drugače pa so tudi v gostilni na veselici jedli, seveda meso le do polnoči.

Od pepelnice do velike noči je bil včasih strogi post, sploh glede plesa in porok, zato se v tem času ni smelo plesati in poročati. Ponovno so lahko pričeli plesati na velikonočni ponedeljek. Po dopoldanski maši na velikonočni ponedeljek so šli v bližnjo gostilno k Pečolarju, kjer se je pelo in plesalo.

Na predvečer florjanovega (4. maj) so fantje hodili po vasi od hiše do hiše in pobirali jajca, tudi suho meso, kar so jim pač domači pripravili. Ko so prišli do hiše, je godec najprej zaigral, nato so še zapeli Florjanovo pesem. Jajca so bila skrita nekje v hiši in so jih morali poiskati. Domači so jim pripravili blagoslovljene šibe, iz katerih so naredili križe. Z blagoslovljenim lesom so morali zakuriti. Domači niso vstajali. Če je bila kakšna hiša zaklenjena, so fantje pri tej hiši kaj »ušpičili« (npr. plug dali na drevo, da so ga domači potem težko dobili dol). Čez nekaj dni so pri enem od kmetov pripravili veselico – *jajčarijo*, kjer so se pekle in jedle *šnite* (v jajca namočen in nato ocvrt kruh), jedli pa so tudi tisto, kar so še nabrali po hišah. Na jajčariji se je pelo in plesalo. Godec je bil navadno eden, s harmoniko. Včasih je na sredini prostora stal nekdo z litrom oziroma štefanom mošta (jabolčnika) v rokah, ostali so stali okrog njega ter peli, lahko pa tudi plesali. Mošt je delil prisotnim naokrog, da so ga pili. Na sredini je bil lahko zraven tudi godec, ki je igral.

Veselica, imenovana *klepanje metle*, je bila po koncu mlatenja žita. Kmet, ki je žito že omlatil, je prinesel brezovo metlo na skedenj drugemu kmetu, ki tega dela še ni opravil. Metlo je moral na skedenj odvreči medtem, ko so na njem mlatili, in potem bežati, da ga mlatiči niso ujeli. Če bi ga ujeli, bi ga do golega slekli, mu privezali metlo, ki bi jo moral nesti nazaj. Ko je prišel čez mejo te kmetije, kamor je metlo nesel, ga niso smeli več loviti. Kmet, ki je zadnji mlatil žito in s tem zadnji dobil metlo, je moral narediti veselico. Ob tej priložnosti je bilo treba narediti drevesce (*krispam*), na katerega je bila privezana metla. To so potem licitirali na veselici. Tisti, ki je bil zanjo pripravljen dati največ denarja, jo je odkupil. Peljati so mu jo morali na dom. Veselica je bila navadno v nedeljo popoldan. Na veselici je igral en godec s harmoniko. Godec je bil plačan z denarjem, ki so ga ob različnih plesih nabrali kot kazen.

Ko se je z velikonočnim ponedeljkom pričel čas plesov in porok, je ta trajal do adventa. V času adventa se spet ni smelo plesati. Prvi ples po adventu je bil lahko po božiču na štefanovo. Takrat so po dopoldanski maši šli v bližnjo gostilno k Pečolarju, kjer so lahko plesali in peli. Od štefanovega do pustnega torka se je nato spet plesalo ali poročalo.

Ples na svatbi

Ženinovi svatje, camar in njegov starešina (priča) ter godci so se zbrali doma pri ženinu, nakar so skupaj odšli k nevesti na njen dom. Vrata na nevestinem domu so bila zaklenjena. Trkali so, ženin je rekel, da je našel na vrtu eno rož'co in da bi jo rad utrgal. Izza vrat so mu podajali različna vprašanja, npr. »Po kateri poti si

prišel?« Pravi odgovor je bil: »Po sedmi poti,« tj. po poti svetega zakona. Nevestini svatje so mu potem iz hiše spustili okrašenega petelina ali kokoš. Ženin je povedal, da ta rož'ca ni prava in da želi drugo, ki jo je on našel. Zastavili so mu naslednje vprašanje, npr. »Koliko je stara nevesta?« Ženin je po navadi povedal nevestina prava leta, a pravi odgovor je bil: »En teden.« ali »Štirinajst dni.« – tj. čas od njunega oklica v cerkvi. Ko je odgovoril pravilno, so mu skozi vrata spustili mlado, praznično oblečeno dekle. Tudi za njo je ženin povedal, da ni prava in da je on našel drugo rož'co. Tudi ženin je nevestinim svatom postavil kakšno vprašanje, na katero so morali pravilno odgovoriti. Včasih so mu skozi vrata spustili še starejšo žensko z otrokom in šele nato nevesto. Ženin in nevesta sta si nato izmenjala pijačo in pila, nevesta je pripela ženinu na prsi majhen pušelj. Godci so tukaj že lahko igrali, nekateri so celo že plesali. Nato so odšli v cerkev k poroki. Ob odhodu k poroki so igrali koračnico (*Nevestin mars*). Če je bil ženin iz drugega kraja kot nevesta, so fantje iz nevestinega kraja postavili šrango na poti od njenega doma do cerkve. Ženin je moral tukaj nevesto plačati, da so jih spustili naprej. Če so šrangarji svatom ponudili jedačo, je ti niso smeli vzeti.

Godci so igrali tudi pred cerkvijo, včasih celo v cerkvi, nato pa še, ko so šli iz cerkve domov. Ko so prišli iz cerkve, so lahko tudi peli. Doma jih je čakalo kosilo. Camar in družica sta morala paziti na nevestin in ženinov sedež, da ju niso zasedli godci. V nasprotnem primeru so morali potem ta sedeža za nevesto in ženina odkupiti. Pred kosilom se po navadi ni plesalo. Le »župo so pihali«, tako da so godci zaigrali, ko so na mizo prinesli juho, da se je ta ohladila. Pri tem navadno niso plesali. Po kosilu so zaigrali in navadno plesali štajeriš, ki sta ga pričela camar in družica. Pri štajerišu se je ples izmenjeval s petjem. Camar je najprej zapel:

*V imenu Očeta
je bla ohcet začeta,
v imenu Sina
in svet'ga Duha.*

Kasneje sta camar in družica na ples povabila še starešini ter nevesto in ženina. Ostali svatje so sedeli in gledali. Po štajerišu so šli vsi svatje plesat, razen ženina in neveste, ki nista smela plesati do polnoči. Po polnoči sta šla ženin in nevesta prva plesat solo, kasneje pa še ostali. Za solo ples sta nevesta in ženin navadno plesala valček. Med svatbo so izvajali razne igre, lahko tudi z jarmom, plugom, ki so jih poznali godci in so tako »držali ohcet gor«. Plesali so vse do jutra in po navadi še drugi dan naprej. Včasih je menda svatba trajala tudi več dni. V takem primeru so v hišo nanosili slamo, kjer so svatje lahko spali. Na svatbah se je veliko tudi pelo, npr. *Ljuba družba, prosim vas*. Proti jutru so še *krenc dol rajali*, tj. snemali nevestin venec. Tudi takrat se je igral štajeriš, kjer sta se menjavala ples in petje. Pri snemanju venca se je navadno nekdo namaskiral v žensko, imel je koš in grebljico, ki so jo uporabljali pri peki kruha. Če je družici ali camarju med plesanjem štajeriša na tla padel klobuk, ga je lahko namaskirani pograbil v koš. Klobuk so morali potem odkupiti nazaj. Na koncu svatbe, po kisli juhi, se je vsakemu zapelo, pobiral se je *lecman* – denar za godce. Pel je starešina, ki je imel krožnike naložene enega na drugem (odvisno od števila godcev), kamor se je dajal denar. Godec je moral potem potegniti krožnik z denarjem. Včasih v kakšnem krožniku ni bilo denarja. Godci so si potem denar vseeno razdelili. Svatom so godci ob odhodu tudi igrali in jih spremljali majhen del poti. Za to so svatje prav tako dajali denar, vendar so ga lahko skrili na drevo, kjer so ga potem godci iskali.

Plesne igre

Na veselicah in ohceti so izvajali razne igre, tudi plesne, ob katerih je bilo veliko smeha ali pa so bile namenjene pobiranju denarja za godce.

Žalosten marš

Udeleženi v igri so se postavili tesno drug za drugim v krogu in se prijeli za pas. Godec je zraven igral. Nekaj časa so po taktu hodili naprej, nekaj časa nazaj, vmes je nekdo začel vleči na drugo stran. Pri tem so izgubili ravnotežje in popadali po tleh, čemur je sledilo veliko smeha.

Pojštertanc

Plesalci so se v krogu držali za roke in hodili počasi po krogu, po taktu glasbene spremljave. Znotraj kroga je hodil fant (dekle) s *pojstrom*, ki si je izbiral deklo (fanta). Godec je igral, plesalci so peli in obenem hodili po krogu:

*En fantič (ena dekla) me spravlja,
da bi plesat šla (šel) z njim (njo),
oja, oja, saj s taboj ne grem,
oja, oja, saj s taboj ne grem.*

*Le primi jo (ga), poljubi jo (ga),
pa pojdi plesat z njo (njim),
pa pojdi plesat z njo (njim),
pa pojdi plesat z njo (njim).*

Fant (dekle) si je vmes izbral deklo (fanta) za ples, pokleknila sta na *pojster*, se poljubila, nato pa zaplesala v sredini kroga kratko polko. Ostali plesalci so takrat še vedno hodili po krogu, a bolj živo po taktu. Eden izmed prisotnih je v klobuk pobiral plesalčev denar (kazen), ki je bil nato namenjen godcu. Godec je prav tako pel z ostalimi plesalci.

Repo krast

Dve klopi so postavili vzporedno, nekoliko narazen. Nekomu so zavezali oči, ta je potem stal z vsako nogo na eni klopi, v roki pa je držal kakšno grobo platneno brisačo. Ostali sodelujoči so po vseh štirih hodili (se plazili) spodaj pod njim. Ta, ki je stal na klopi, jih je moral z brisačo zadeti. S tistim, ki ga je zadel, ko je šel (se plazil) pod njim, sta potem zamenjala vlogi.

Ribtarja stajt

Nekdo je sede na stolu držal klobuk. Drugi se je priklonil proti njemu in v klobuk skril obraz, da ni česa videl. Izmed ostalih igralcev ga je nekdo udaril po zadnjici. Tisti, ki je skril obraz v klobuk, je moral ugotoviti, kdo ga je udaril. Dokler ni ugotovil, kdo ga je udaril, so ga »tepli«.

Godci in glasbena spremljava

Godci v Razborju so bili Birflarjev Vili, njegov brat Andrej in njun oče. Harmoniko sta znala vsaj malo igrati tudi druga dva Vilijeva brata. Brat Andrej je znal igrati tako na kromatično kot na diatonično harmoniko. Igral je tudi bas, oče pa gosli. Andrej je igral na ohceti. Ivan Potočnik je igral citre in ob tem so kdaj pa kdaj tudi plesali. Vili je vsak dan igral doma, veliko tudi v

vaški gostilni pri Pečolarju, na kakšnih proslavah in veselicah po domovih. Godec je bil tudi brat Pečolarjeve Minke, Ivan (rojen leta 1925), ki se je igranja na harmoniko učil pri Ivanu Potočniku.

Opisi plesov

Štajars

Štajeriš je parni ples in je razdeljen na dva dela, in sicer na petje in ples. Med petjem (priloga B – *Štajars*) stojita plesalec in plesalka drug zraven drugega (vštric). Roke imata sklenjene spredaj križno. Plesalčeva leva roka drži plesalkino levo roko, plesalčeva desna roka drži plesalkino desno roko. Desni roki sta nad levima. Dokler besedilo ni odpeto, plesalec in plesalka počasi hodita po plesišču. Ko godec zaigra, se plesalca obrneta drug proti drugemu, roke ostanejo križno sklenjene. Nato se previjata pod rokami. Plesalec in plesalka se na mestu štirikrat zavrtita pod dvignjenimi sklenjenimi rokami obeh. Plesalec se obrača v levo, plesalka v desno. Plesnemu delu spet sledita petje in ples.

Šoštarska

Tudi šoštarska je parni ples. Plesalec in plesalka poklekmeta na desno koleno drug nasproti drugemu. Z rokami posnemata delanje drete, tako da zamahneta z rokami nazaj in nato naprej. Nato pest leve roke položita na levo koleno. Z desno pestjo posnemata zabijanje klinčkov, tako da z njo udarita po levi pesti. V drugem delu plesalec in plesalka vstaneta, se primeta v držo za polko in zaplešeta polko.

Viri

- Berzelak, S., Zajc Berzelak, K.
2005 *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina*. Mestna občina Slovenj Gradec in Občina Mislinja.
- Glasečnik, T.
2009 *Skupnostno izobraževanje v društvih – primer Kulturnega društva Razbor*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Savnik, R., Planina, F., ur.
1980 *Krajevni leksikon Slovenije, IV. Knjiga: Podravje in Pomurje*. Ljubljana: DZS.
- Spletni viri:
<http://eupoti.com/>, pridobljeno 4. 5. 2011.
<http://povezave.kopa.si/tdsg/Gtp.htm>, pridobljeno 4. 5. 2011.
http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=NAS&sifra=112, pridobljeno 4. 5. 2011.

Sogovorniki

- M. Sovinc, rojena Kotnik – *Prevalnikova Minka*, roj. 6. 3. 1932, po poklicu gospodinja, sedaj upokojenka, Zgornji Razbor 21, Podgorje pri Slovenj Gradcu.
- M. Mirkač, rojena Pečolar – *Pečolarjeva Minka*, roj. 6. 2. 1931, po poklicu gostilničarka, sedaj upokojenka, Zgornji Razbor 6a, Podgorje pri Slovenj Gradcu.
- M. Jelen, rojena Sovinc – *Birflarjeva Minka*, roj. 28. 3. 1932, po poklicu gospodinja, sedaj upokojenka, Center 156, Črna na Koroškem.
- V. Jelen – *Birflarjev Vili*, roj. 3. 6. 1930, po poklicu rudar, sedaj upokojenec, Center 156, Črna na Koroškem.
- M. Mazej, roj. 2. 9. 1941, po poklicu kmet, sedaj upokojenec, Bele Vode 28, Šoštanj.

Štajars

Preljubi ^I naši godci
vas prosim lepo
zagodite štajars
da lušno ^{II} šo bo

Dimeno očeta
je bla očet začeta
v imenu sina
ino svetga duha ^{III}

Mati vodilja
je enih dobrih ljudi
ko je svate obiskala
spušelcarni ^{IV}

Mati vodilja
vas čaka en dar
ko sta nevesto peljali
pred žegnan oltoar ^V

Oče starašina
je natočilo nam vina
da smo ga pili
ko smo pri poroki bli ^{VI}

Oče smo pri poroki bli
smo pa vinse pili
saj nam škodvalo ne bo
ko je žegnano klo

^{XIII}
Devica Marijo
nevesti zročim
in njeno življenje
ji v sreci v sadim

¹⁴
Ženin nevesta
le bota si zroeta
le skista bogu
v tem novem stanu

¹⁵
Ose drugo je lušno
al samo to ni
ko nevestine mamce
na očetni ni

¹⁶
Nevestina mamca
v nebesih sedi
na zembo dol gleda
kaj delamo ni

¹⁷
Godci zagodite
en valček lepo
da boje svati sli plesat
da dolg čas jim nebo

^{VII}
Ženin se je peljav
s celovca na test
je nevesti pripeljav
eno rinčko na pest ^{VIII}

Pa je rinčka zlato
ino poštafe tri
ko jo od tvojga ženina
spandirala ti ^{IX}

Prvi je a., ko ta zakona
pelja
ko ta zakonski ston
je naj bolje istiman ^X

Drugi je u
čel bota služila bogu
bota dobila svoj lona
ko je vajin kresni patron ^{XI}

Treti je i
čel vaj smart pokosi
ko vaj peljal bog sin
iz teh sobnih dolin ^{XII}

Svetiga jožefa, ženino dan
da naj ga penemat
ne boje nič skorn.